

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális rekonstrukciója

Előzmények

Köztudott, hogy Székelyudvarhely területén egykor római település állott, amely az itt található castrum köré szerveződött. Ma még pontosan, minden kétséget kizárva nem tudjuk, hogy a castrum hol helyezkedett el, de nagy valószínűséggel a Székely Támadt vár, az egykori római erőd területén vagy annak egy részén áll. Az évszázadok során a várépítéssel, illetve az azt körülvevő védőárkok kiépítésével gyakorlatilag teljesen megsemmisült minden olyan nyom, emlék, amely a római castrumra utalna.

Szeles János *Székelyudvarhely története* című munkájában, amelyet az 1700-as évek második felében vetett papírra, megállapítja, hogy a város területén római település vagy város lehetett, mert ezt: „... bizonyítják az ásások között gyakran találtatott római régi monéták, és hogy alig ásnak valami mélységet, kivált az házak és utcák szeriben, hogy kőfalra ne akadnának”. Ezt követően is számos alkalommal kerültek elő a város különböző pontjain római korból származó leletek.

Talán a legfontosabb és tudományos szempontból is leginkább értékelhető objektum 1874-ben került napvilágra, amelynek egy részét 1894-ben Téglás Gábor régész Solymosy Endre református kollégiumi tanár segítségével tárta fel a kor elvárásainak megfelelően. A feltárás eredményeit Téglás Gábor *A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője* című tanulmányában tette közzé. Jelen rekonstrukció ezt a tanulmányt és az

abban közölt egyik rajzot veszi alapul, illetve tekinti kiinduló pontjának.

A hely

Téglás Gábor a római katonai fürdő maradványainak lelőhelyét az egykori „Csonka-várat körülfogó Csergő és Attila út-árok egyesüléséből kivezető Attila utcavég előtt...”-i területként határozza meg. Ez a hely ma a Villanytelep és a Kornis Ferenc utcák kereszteződése, nagy valószínűséggel az egykori Villanytelep (Star rádió) épülete és a Kornis Ferenc 31. szám alatti saroképület (Texal Fantázia üzlet) által behatárolt területként azonosítható. Sajnálatos módon Téglás Gábor nem jelöl meg egyetlen olyan viszonyítási pontot sem, amely ma is létezne. A közel 120 év alatt a város azon részének arculata olyan változásokon ment át, amelyek során minden korábbi lehetséges viszonyítási pont megsemmisült. Ezért csak hozzávetőleg tudjuk térben meghatározni az egykori római katonai fürdő épületének helyét.

Az ásatás

Székelyudvarhelyen 1874-ben kezdődtek el a Baromvásártér bővítési és területrendezési munkálatai. A Vánky Kálmán mérnök vezetésével zajló munkálatok során kerültek felszínre a római katonai fürdő maradványai.

Mostoha és hányatott körülmények között történt az értékmentés, szakszerű ásatásra csak 1894-ben, 20 év elteltével került sor. Jakab Elek egy bizonyos Ko-

Székelyudvarhely területén, a térképén körrel jelzett helyen épült több mint 1800 évvel ezelőtt a római katonai fürdő

vács János és Vánky Kálmán feleségének megfigyelései és beszámolóí alapján igyekezett rekonstruálni a folyamatot. Kovács szerint egy nagy épület maradványaira bukkantak, számos cserép, vízvezetékcső, téglá, faragott kő társaságában. Az értékesebb leleteket azért lehetett nehezen összegyűjteni, mert az ott dolgozó munkások saját tulajdonuknak tekintették az ásás során talált tárgyakat. Amit mégis sikerült megmenteni, azokat a tárgyakat összegyűjtve a polgármesteri hivatalba szállították, ám ennek egy részét a polgármester a mandátuma lejártával magával vitte.

Téglás Gábor – idézett tanulmányában – említést tesz arról is, hogy számos napfényre került leletet Szöcs Márton királyi ügyész is összegyűjtött. Ezt a gyűjteményt 1894-ben Ugron János alispán felszólítására az ügyész özvegye odaajándékozta az „alakulóban levő megyei múzeumnak”(?). Továbbá számos értékes lelet Goos Károly tanár révén a segesvári ág. ev. gimnáziumba került.

Sajnálatos módon ebből a viszonylag gazdagnak tekinthető leletanyagból gyakorlatilag semmi sem maradt meg. A már botrányosnak is tekinthető helyzetet, az utókor szerencséjére, Ugron János alispán igyekezett megoldani azzal, hogy meghívta Téglás Gábor régészt, hogy a város költségén végezzen feltáró ásatást az egykori római katonai fürdő területén. Az ásatás „... csupán az alapfalak roncsaira szorítkozhatott, ahol már lelet alig merült fel...”, ám ez az ásatás elég volt arra, hogy „...szerencsésen megállapíthatam a fürdő szerkezetét” – írja Téglás.

Mikor működhetett a római katonai fürdő?

Az ásatás során Téglás több, a fürdőt építő római katonai egység által használt CIVB jelzéssel ellátott téglát talált, amely jelzés domború és mélyített formában is megjelent egyes téglákon. C I VB = C(ohors) I. UB(iorium). Ebből az elnevezésből következtethető ki az, hogy a csapatotest az ubii germán törzs tagjai alkották. Ez a törzs a Rajna mellől származott, és jó viszonyt tartott fenn a Római Birodalommal. Mai fogalmaink szerint ez a csapatotest egyfajta építő katonai egység lehetett, amelynek az volt a feladata, hogy a meghódított területek kijelölt helyein katonai erődítményeket és az azokban szolgáló katonákat, katonai személyzetet kiszolgáló épületeket építsen fel. A különböző ásatások során előkerült CIVB

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő alaprajza a feltárt és a kiegészített részekkel

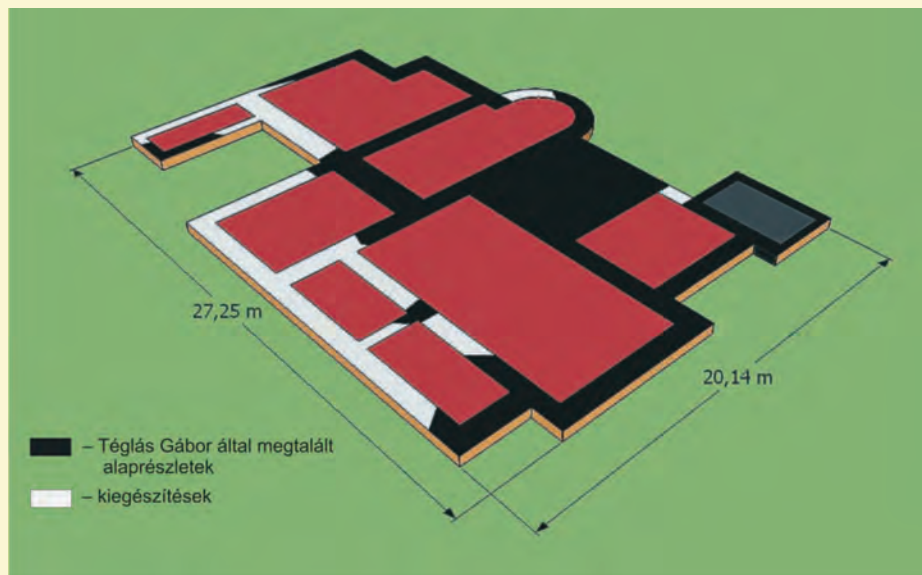
bélyeggel ellátott téglák segítségével pontosan kimutatható, hogy ez a katonai egység a Római Birodalom északi, északkeleti határai mentén tevékenykedett (Nyárádi Zsolt szíves közlése). Udvarhelyre feltehetően Hadrianus uralkodásának idején, i. sz. 117 és 138 között kerülhettek.

Talán a legnehezebb időszak a város életében 167 körül lehetett, amikor a birodalom peremvidékének e része súlyos támadásoknak volt kitéve a kvád, jazig és markomán törzsek részéről. Azt nem tudjuk, hogy mi történt a fürdővel e háborús feszültségektől terhes években, de az ezt követő viszonylag békésebb évtizedek alatt használatban volt. Erre utalnak a megtalált érmeleletek.

A fürdő területén talált érmeleletek közül a I. Philippus Arabs idejében vert pénzérme a legkésőbbi. Marcus Iulius Philippus (I. Philippus Arabs) i. sz. 244-től 249-ig uralkodott, és fontos szerepet játszott a karpok támadásának visszaverésében. A Római Birodalom északkeleti sarkában a karp rablótámadásoknak feltehetően leghamarabb a Beszterce, Marosvécs, Görgényszentimre, Mikháza, Sóvárada, Énlaka, Székelyudvarhely, Homoródszentpál stb. melletti egykori castrumok s a hozzájuk tartozó települések estek áldozatul. A civil lakosság pánikszerűen és kétségbeesetten hagyta el ezt a területet, menekült a Római Birodalom békésebb tartományaiába. A megtámadott területek feldúlása és kifosztása olyan méreteket öltött, hogy Philippus császár személyesen sietett a veszélyeztetett tartomány megsegítésére. Egy összpontosított haderő segítségével, feltehetően a Kis- és Nagy-Küküllő vonalán felvonulva, a Gyimesi-szoroson át szorította ki a karpokat és szövetségeseiket a megtámadott területről. Ilyen módon a birodalom e tartományában sikerült helyreállítani a rendet. A határ vonal és a helyőrségek megerősítése ideig-óráig még biztonságot jelenthetett, ám nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy a Székelyudvarhely területén álló castrumban és az azt körülvevő településen már nem álltak vissza a karp betöréseket megelőző állapotok. Pontosán az sem ismert, hogy a katonaság milyen módon és mikor hagyta fel az udvarhelyi castrumot és vonult vissza.

Ha az előbbi, nem túl pontos adatokat vesszük figyelembe, akkor nem tévedünk nagyot, ha a fürdő működési idejét 110,

Hypocaustummal (padlófűtéssel) ellátott helyiségek a fürdőn belül

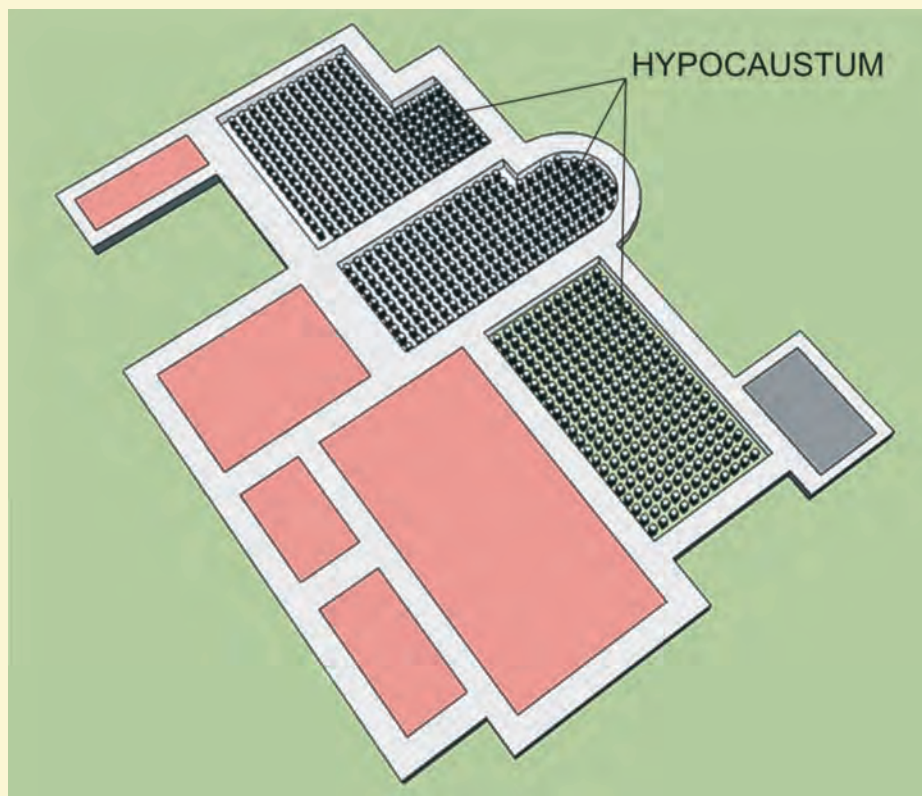
120 évben határozhatjuk meg, azaz az i. sz. 120-as, 130-as évektől 247-ig, 248(?)-ig.

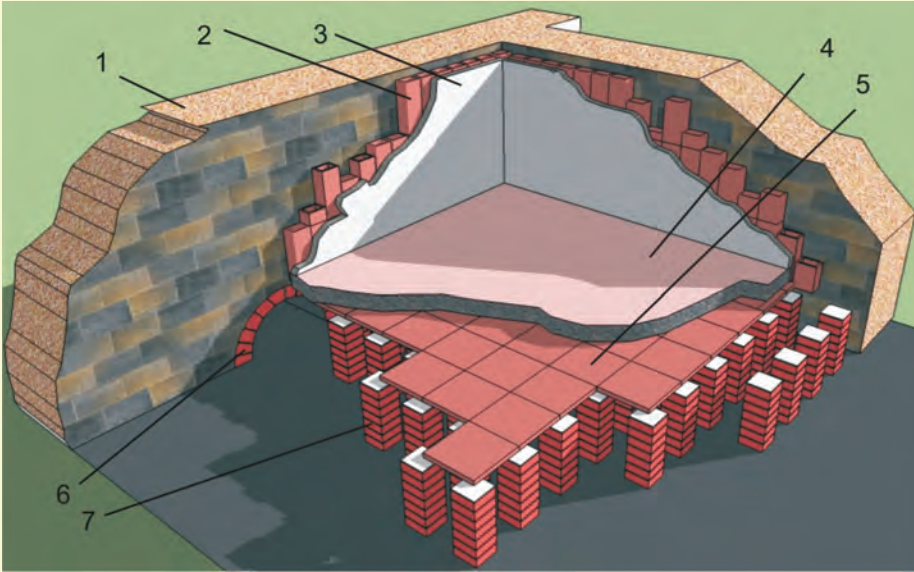
Kik használták a fürdőt?

Annak ellenére, hogy katonai fürdőről van szó, amely egy kisebb római castrumhoz tartozó katonai egységet volt hivatott kiszolgálni, a válasz nem egyértelműen az, hogy a fürdőt csak katonák használták. Az 1874 és 1894 között előkerült leletanyagban, amelyeket Goos Károly és Téglás Gábor leírnak, többek között olyan tárgyakról is említést tesznek, mint: ruha-kapcsoló tűk, hajtűk, csontárák, csontfésűk, arany-, ezüst-, bronzfüggők, gyűrűk, fibulák, gyűrűs kulcsok. Mind olyan tár-

gyak, amelyeket a fürdőzők veszítettek el egy-egy fürdés alkalmával, és egyértelműen arra utalnak, hogy a fürdőt nemcsak férfiak, hanem nők is használták.

Nem ismert a székelyudvarhelyi castrum latin neve. Paulovics István szerint egyfajta peremtábor lehetett. Az eddig napvilágra került leletek alapján feltételezhetjük, hogy a castrum mellett – amint az a birodalomban általános szokás volt – kezdetben létrejött egy olyan település, amely később alapja lett egy katonavárosnak, canabae-nak, auxiliaris vicus-nak. Erre utalnak a város különböző területén észlelt (sajnálatos módon pontosan nem dokumentált) kő épületalapok. Ezek egy hosszú távra berendezkedő, vi-

A hypocaustum szerkezete:

- 1 – külső fal;
- 2 – üreges tégl (tubulus);
- 3 – belső vakolat;
- 4 – padló;
- 5 – négyzet alakú hordozó téglalapok;
- 6 – belső fűtőnyílás;
- 7 – téglapillérek

szonylag fejlett település létének nyomaira utalnak. A „város” szó itt csak katonai értelemben értendő. Egy canabae rendelkezett egyfajta önkormányzattal, de nem rendelkezett olyan jogokkal és kiváltságokkal, mint egy civil értelemben vett város.

Valójában a canabae egy olyan városi jellegű település, amelyet a hadsereget kiszolgáló kézművesek, iparosok, kereskedők stb., valamint a katonák családtagjai laktak. Egy ilyen településen nemcsak katonák, hanem viszonylag nagy számban civil lakosság is élt. Egy canabae léte (gazdaság, közbiztonság) szorosan függött attól a katonai egységtől, amely mellett létrejött.

Azt, hogy az évtizedek során a település milyen rangra emelkedett, nem tudjuk, mert nem állnak rendelkezésre olyan leletek vagy dokumentumok, amelyekből ezt meg lehetne határozni. Az egykori te-

lepülés fejlődésének vizsgálatok azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Rómától való nagy távolság, a zord éghajlat, az ellenséges törzsek támadásának állandó veszélye miatt gyakorlatilag a barbarikumot jelenthette ez a hely egy, a mediterrán éghajlathoz és környezethez szokott római számára.

Az egykori római település összképének kialakításában nagy segítség volna egy pontos felmérés, nyilvántartás, dokumentáció megléte az évtizedek során előkerült római kori leletanyagról. Ám ennek hiányában még csak hozzávetőleg sem képzelhető el egy korabeli városszerkezet.

Rómában a közfürdők az i. e. I. században kezdtek elterjedni. A vállalkozók körében jó befektetésnek számított egy-egy fürdő (balneae) építése, melynek üzemeltetéséből elég tisztes hasznot lehetett beszeríteni. A leírások szerint általában

mindenik fürdőben volt apodyterium (vetköző, illetve öltöző helyiség), frigidarium (hideg vizes medencével ellátott helyiség), tepidarium (langyos vizű medencével ellátott helyiség), caldarium (meleg vizű medencével ellátott helyiség) és laconicum (gőzfürdő). A fürdő vizének és levegőjének melegítését, a kívánt hőmérsékleten való tartását padlófűtéssel (hypocaustum) oldották meg. Mindezt testedzésre alkalmas kisebb vagy nagyobb terület, vagy helyiség egészítette ki. A legtöbb fürdő mellett kocsmák és kifőzde is helyet foglalt, ahol a fürdővendégek kedvük szerint fogyaszthattak.

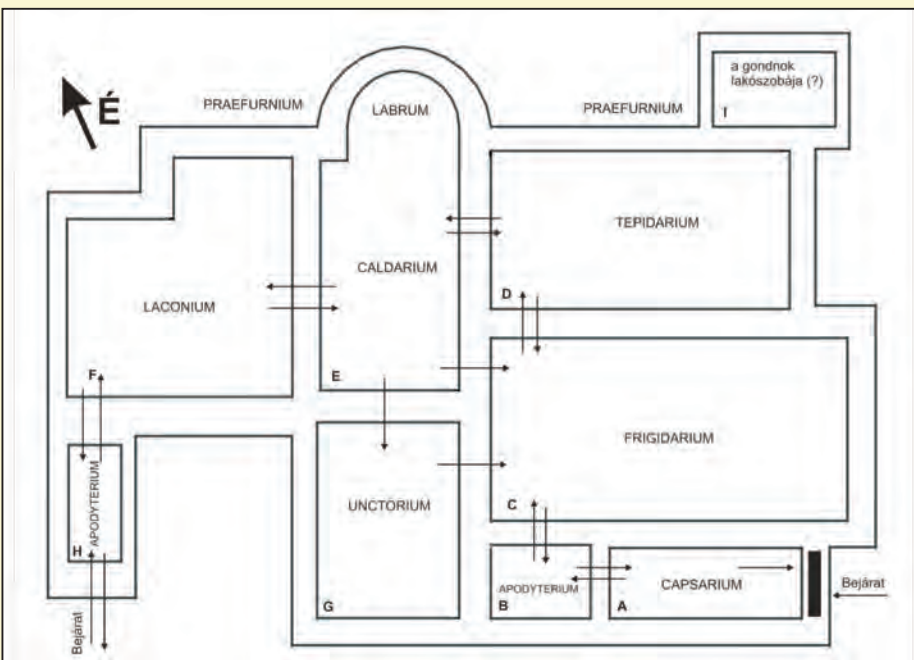
Az i. sz. I. századtól kezdve vált szokássá fürdők építése a provinciák településein is.

Egy fürdő valójában sokkal többet jelentett az akkori emberek számára, mint egy tisztálkodásra szolgáló épület. A fürdősen túl valójában egy olyan találkozóhelyet jelentett, ahol kisebb társaságokba verődve szabadon megbeszélhettek mindent, kezdve az éppen időszerű politikai helyzettől a legfrissebb pletykákig. Általában a római fürdők mellé egy tornászásra, futásra és különböző testgyakorlatok elvégzésére alkalmas területet, épületrészt is kialakítottak. Ez volt a palaestra, amely általában egy oszlopos folyosóval szegélyezett, homokkal felszórt udvar volt, és a különböző küzdősportok tanítására, gyakorlására hozták létre. Annak ellenére, hogy semmilyen tárgyi emlék nem igazolja létezését, nagyon valószínű, hogy az udvarhelyi római katonai fürdő mellett is volt palaestra, amit az itt állomásozó katonák használtak. Mai szóhasználatnál sportpálya és testépítő „konditerem” is részét képezte egykor a római fürdőknek.

Hogy milyen hangulat is uralkodhatott egy római fürdőben és annak környékén, arról Seneca *Erkölcsei levelek* című művének 56. leveléből kaphatunk ízeletét:

„Lám, zaj, zsvivaj, lárma kellős közepébe jutottam: pontosan a fürdő fölött lakom [a levelet Baiae-ban írja]. S most idézz fel képzeletedben mindenféle-fajta hangot, ami csak elkeserítheti a füledet:

A fürdő egyes részeinek megnevezése és a fürdés során bejárható lehetséges útvonalak

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő délkeleti oldala

mikor edzést tartanak az izomemberek, ólomsúlyzókkal hadonásznak, ha erőt fejtenek ki, vagy erőkifejtést mímelnek, halom a nyögést; valahányszor kiesztik visszatartott lélegzetüket, sípoló, kinkeserves fújtatást hallok; ha akad afféle lomha, aki beéri az olcsó kenekedéssel, halom a paskolást, mikor a vállára csapnak – aszerint változik az ütés hangszíne, hogy lapos vagy homorú részekre ér. Ha pedig ehhez jön egy labdázó, és elkezdi számolni a leütött labdákat, végem van. Adj hozzá még egy fenegyereket, egy rajtakapott tolvajt, no meg azt, aki a fürdőben a saját hangját élvez. S mekkora lármát üt a hatalmas vízcsobbanás, mikor beugranak a medencébe! ... Képzeld el még a szórtepdésőt: hogy jobban észrevegyék, átható fejhargon szüntelenül kiáltozik, és sohasem hallgat el, csak mikor hónaljat tép, és maga helyett mást kényszerít sivalkodásra. No és, ahogy a lepénysütők kurjongatnak összevissza, a kolbászos, a cukrász meg mindenféle csemegeárus, jellegzetes hanghordozással kínálva portékáját.”

A fürdő épülete és annak használata

A Téglás Gábor által vázolt alaprajz szerint az egykori római fürdő egy 28 m hosszú és 22 m széles épületet jelez. Egyértelműen kitűnik az alaprajzból – már amit Téglás Gábornak sikerült megtalálni és felvázolni –, hogy az épület kitűzése egykor szakszerűen, mondhatni mérnöki pontossággal történt, és azt az építők hüen követték is. Erre utal az alapvonalak párhuzamossága, a derékszögek és a félkörív pontos szerkesztése és az épület tájolása.

A bejárat az épület délkeleti sarkában helyezkedett el, ugyanis itt talált Téglás egy kőből faragott „küszöböt”, amely a rongálás dacára még felismerhető formában a helyén maradt. Első helyiség a jegyszedő, capsarius, előfülke (1. a rajzot a 22. o. alján: A), amelyből a vetkőzöbe, apodyteriumba (B) lehetett belépni. Innen nyílt a bejárat a hideg vízű medencével ellátott frigidariumba (C), amely egy

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő északnyugati oldala és az egyes helyiségek helye az épülettömbön belül:

- 1 – bejárat; 2 – capsarium;
- 3 – apodyterium; 4 – frigidarium;
- 5 – tepidarium; 6 – caldarium;
- 7 – unctorium; 8 – labrum;
- 9 – laconium;
- 10 – apodyterium; 11 – praefurnium;
- 12 – a gondnok lakószobája (?)

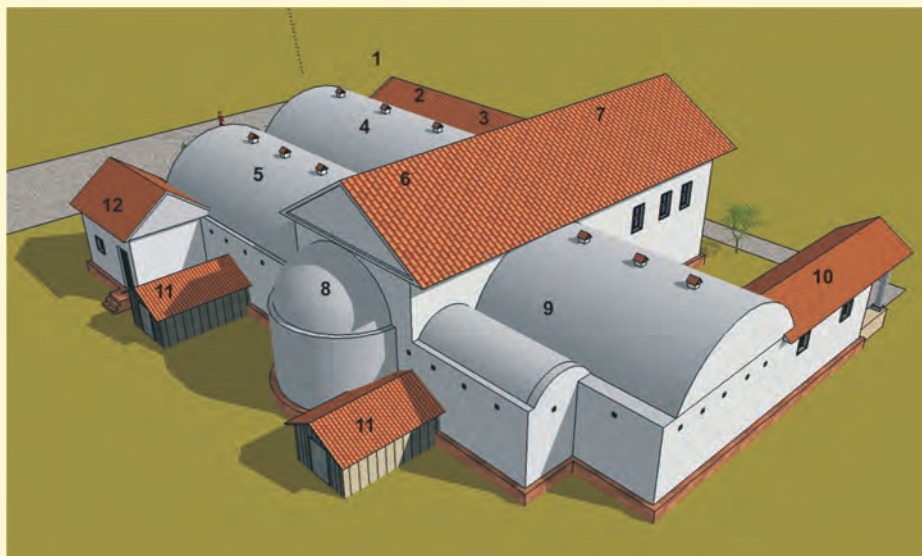
6,1x11,95 m nagyságú terem volt. Ezt követően a tepidariumba, a langyos vízű medencével rendelkező helyiségbe (D) lehetett bejutni. Ezt követi a 4,7x8,7 m alapterületű meleg vizes fürdő, a caldarium (E), melynek északi felében található a félköríves labrum, azaz egy olyan kád, amely a hideg vizes leöblítésre szánt vizet tárolta. A caldariumból a gőzfürdőbe, a laconicumba (F) vagy a kenésre és masszírozásra berendezett unctoriumba (G) lehetett belépni. Ez utóbbiból a frigidariumon (C) keresztül az apodyteriumba (B), a vetkőzöbe, illetve öltözőbe lehetett visszajutni, ahonnan a capsarius (A) áthaladva el lehetett hagyni a fürdő épületét. Az I-vel jelölt helyiséget, amelynek járószintje terméskőből volt kirakva, Téglás a fürdő gondnokának lakószobájaként (?) azonosította.

Azt nem tudjuk, hogy a fürdő állandó jelleggel működött-e vagy csak bizonyos, jól meghatározott időszakokban. Továbbá azt sem tudjuk, hogy a katonaság tartotta-e fenn vagy ki volt adva haszonbérbe? Ta-

lán ez utóbbi feltételezés állhat közelebb a valósághoz, mert, amint arra számos bizonyíték is utal, nemcsak katonák, hanem nők és feltételezhetően civil lakosok is használták.

A rómaiak fürdőzési szokásairól a rendelkezésre álló történelmi források alapján azt állapíthatjuk meg, hogy nem beszélhetünk egységes, mindenki által betartott sorrendről, ami egy, a római fürdő által nyújtott lehetőségek használatát illeti. Talán a fokozatosság volt az, amit általában mindenki igyekezett betartani. Általános volt a langyos fürdővel való kezdés, amit a meleg vizes fürdés, majd a gőzfürdő követett. Innen visszatérve a meleg vizes helyiségbe az unctoriumon át – ahol megmasszírozták, megdöngözték és bekenték a fürdőző testét – a frigidarium következett, ahol a hideg víztől felfrissülve el lehetett hagyni a fürdőt.

Gyakori és elterjedt volt az a szokás is, amikor a palaestrán, a sportpályán végzett különböző torna- és testgyakorlatokat követően izzadt és felhevült testtel egye-

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő déli oldala

nesen a gőzfürdőbe mentek a fürdőzők, ahonnan aztán a caldariumba és a tepidariumba érve fokozatosan lehűtötték a testüket, majd a frigidariumban, a hideg vizes medencében felfrissültek.

Feltehetően ez utóbbi fürdőzési szokásnak tudható be az, hogy az udvarhelyi római katonai fürdő esetében a laconiumhoz külön apodyterium (öltöző) csatlakozik. Ebből arra következtethetünk, hogy a fürdő mellett létezhetett egy palaestra (sportpálya), amely a fürdőtől délre eső területen lehetett kialakítva.

A hypocaustum

A feltárás során a tepidarium, a caldarium és a laconicum alatt előkerültek a padlófűtés (hypocaustum) elemeinek darabjai is (l. a rajzot a 21. o. alján). Téglás olyan kerámia csőtöredékekre is bukkant, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a meleg levegőt a falakban áramoltatták, így is biztosítva a helység állandó hőmérsékletét. A fűtést két praefurniumon (tüzelőnyílás) keresztül oldották meg, amelyek a laconicum és a tepidarium külső falai mentén álltak. Általában, egy ilyen nagyságú felülettel rendelkező fürdő esetében és ilyen éghajlaton, mint amilyen Udvarhely fekszik, két nappal korábban be kellett fűteni ahhoz, hogy a belső hőmérséklet megfelelő legyen a fürdéshez. Ez az idő természetesen rövidebb vagy hosszabb lehetett évszaktól függően. A tepidarium falához csatlakozó praefurniumot Téglás szerint csak a téli hónapokban kellett használni, mert nyáridőben a laconicum melletti praefurniumon át elégséges meleget lehetett biztosítani az egész épületnek.

A hypocaustum szerkezete (l. a rajzot a 22. oldalon) a caldarium és laconicum alatt döngölt agyagra, a tepidarium alatt pedig kikövezett alapra helyezett téglapadlón állott. Erre az alapra 7 sor téglamagasságú kis oszlopokat emeltek (téglaméret: 6,8x20x20 cm) egymástól olyan távolságra, hogy 45 cm-es négyzetes téglalapokkal teljesen le lehessen fedni. Ilyen módon létrehozták az ún. függőpadlót (suspensura-t). Erre került 15 cm vastagságban egy vízhatlan, birodalomszerte használt habarcsréteg, amely tulajdonképpen nagyon apróra örölt kő, téglalap és mészkő keveréke volt. Ezt a padlózatot a lehető legjobban lehengerelték, megkeményedett felületét simára csiszolták. Téglás gyanítja, hogy a falban négyszögletes, a meleg levegő vezetésére használt csőrendszer volt beépítve, ám ilyent nem talált. E csövek a falak külső felső peremén kiképzett kis, kb. 10x10 cm nagy-

ságú réseken át vezették ki a meleg levegőt a szabadba.

A praefurniumban rakott tűz melege szétterjedt a hypocaustum oszlopai között, majd a falakban elhelyezett csöveken át – akár egy kéményben – kijutott a szabadba.

Arekonstrukcióról

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális rekonstruálása az ásatáson talált leletek leírásának tanulmányozásával kezdődött. Ezt olyan római korból származó objektumok feltárásait leíró tanulmányok vizsgálata és egybevetése követte, amelyek valamilyen formában a korabeli fürdőkre is vonatkoztak. Ezek közül kiemelt helyet foglaltak el azok az objektumok, amelyek hasonló éghajlati viszonyok között találhatók, és az egykori Római Birodalmon belül hasonló jelentőségű szerepet tölthettek be, mint az udvarhelyi. Zömmel az angliai Hadrianus falának, valamint a Római Birodalom északi limesének védelmét szolgáló castrumokhoz tartozó fürdők vizsgálata játszott fontosabb szerepet.

Összehasonlítva számos feltárást, amelyek római fürdők maradványait tárják előnk, némi túlzással megállapítható, hogy ezek az épületek – mai szóhasználattal élve – egyfajta típusú szerkezetű épületek. Tájékozásukból megfigyelhető, hogy a fő homlokzat mindig déli vagy délnyugati irányba nézett. Nagyságuk, méretük pedig annak a közösségnek a létszámától függött, amelyet kiszolgáltak. A fürdőben található különböző helyiségek mindig a leírt módon követték egymást, mintegy kielégítve a különböző fürdőzési szokásokat.

A fürdőt boltíves tetőszerkezettel fedték le. Ennek anyaga égetett téglalap vagy kő volt, amit általában kívül is és belül is vakoltak. A szellőztetés, a páratartalom egyenletes szinten való tartása a boltív csúcsain kialakított szellőzőkön, valamint a homlokzati falakon elhelyezett, fatámlákkal ellátott ablakszerű nyílásokon át történt. E szellőztető rendszernek a szabályozását (nyitását / becsukását) csigaszo-

ron átvezetett kötélzettel működtették. Esetenként a boltíves tetőboltozatot még befedték olyan módon, hogy egy sátor-tetős szerkezetet építettek a boltívre, melynek héjazata tetőcserép volt, ez azonban nem volt jellemző a laconicumra, a caldariumra és a tepidariumra.

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő tetőszerkezetéről nincs semmilyen adatunk, ezért a jelzett területen feltárt vagy rekonstruált objektumok analógia-ként szolgáltak az épület rekonstruálásakor.

Azt, hogy hogyan történhetett a belső medencék vízellátása, csak sejtethetjük. Feltételezhető, hogy a laconicum északi falánál található praefurnium felett egy vízzel telt tartály, üst volt elhelyezve, amelyből a forró vizet megfelelő mértékben keverve csöveken juttatták el a caldarium és a tepidarium meleg, illetve langyos vizű medencéjébe. Ám mindez csupán feltételezés, mert Téglás az ásatás során nem találta meg ezeknek a belső vezetéknek a maradványait. A fürdő bejárata előtt talált 3 m hosszú, téglával bélelt csatornaszakaszból Téglás arra következtetett, hogy a fürdő vízellátását biztosító vezetékről van szó (?). Ám arra, hogy hogyan történt a vízvezetés az épület belsejében, nem tért ki.

Keveset tudunk a fürdő belsejéről; nem ismert a belső vízvezetékrendszer, nem ismert az egyes fürdőrészekben a medencék elhelyezése, a falak díszítése (az ásatás során nem találtak színes vakolattöredéket) stb. Az alaprajz ismerete, a külső oszlop- és stukkötöredékek, valamint az e témában elérhető szakirodalom azt eredményezte, hogy az épület tömb külső megjelenítése kapjon fontosabb szerepet e virtuális rekonstrukció során.

Mivel a jelzett helyszín a város sűrűn beépített és lakott területén fekszik, az elkövetkező évtizedekben, évszázadban még csak remény sincs arra, hogy itt egy minden igényt kielégítő régészeti ásatásra kerüljön sor.

Jelen tanulmány egyrészt a székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális re-

Öreg székely levelei

konstrukciója során felhasznált adatokat és az azokból levonható következtetéseket ismertette, másrészt az ilyenkor felmerülő kérdésekre igyekezett megtalálni a megfelelő válaszokat.

Remélhetően ez a rekonstrukció, a rendelkezésre álló nagyon kevés adat alapján, a lehető legpontosabb képét adja vissza annak a római katonai fürdőnek, amely egykor Székelyudvarhely területén állott több mint 1800 évvel ezelőtt.

Veres Péter

A rajzok és animációk a szerző munkái. Ezúton köszönöm Porsche Lászlónak a számítástechnika terén nyújtott segítséget.

Válogatott bibliográfia:

- Jakab Elek: *Budvári és Budvár környéki leletek*. In: Archeológiai Értesítő, 1894, 17. sz. 214-215.
- Téglás Gábor: *A székely-udvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője*. In: Erdélyi Múzeum, 14. köt. 5. füzet, 1897. 257.
- Szeles János: *Székelyudvarhely története*. In: Erdélyi Múzeum, 15. köt. 7. füzet, 1898. 391.
- F. Haverfield: *Roman Britain in 1914*. London, 1915.
- Ürögdi György: *A régi Róma*. Budapest, 1963.
- Goos Carl: *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1876.
- J. P. Adam: *L'arte di costruire presso i Romani, materiali e tecniche*. Milano, 1988.
- Vámosy Ferenc – F. Vámosy Erzsébet: *Az építészeti kultúra Magyarországon*. <http://www.scitech.mtesz.hu/07vamosy/vamosy1.htm>
- Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár, 1944.
- Nyárádi Zsolt: *Város a város alatt. Fejezetek Székelyudvarhely római kori történetéből*. Megjelenés előtt.
- Seneca: *Erkölcsei levelek*. Fordította Kurucz Ágnes. Budapest, 2001. 56. levél.

Fontosabb linkek:

- <http://www.pbs.org/wgbh/nova/lostempire/roman/builds13.html>
- http://courses.washington.edu/uwtgeo06/papers/AlisonCrouch_Paper.htm
- http://www.dmu.ac.uk/faculties/art_and_design/associates/radford-group/research-projects/merlin-works-roman-baths-reconstruction.jsp
- http://www.mariamilani.com/ancient_rome/roman_baths.htm
- <http://www.mediterranees.net/civilisation/Rich/Articles/Loisirs/Bains/index.html>
- <http://www.falcoholes.co.uk/facts/multi-mediabath.html>

Animációk:

- <http://www.youtube.com/watch?v=jQWKRtzf-Fc>
- <http://www.youtube.com/watch?v=H2qAhZ0Ljys>
- <http://www.youtube.com/watch?v=6ZFBpMkFuF8>

Tompa László költő Betfalván (1883. december 14-én) született, de életének nagy részét Székelyudvarhelyen élte le. Tompa több erdélyi lap munkatársa volt, 1919-től 1944-ig a Székely Közélet című helyi hetilapot szerkesztette.

Ebben az időszakban a lapot kiadó és előállító nyomdai részvénytársaság művezetője és így a lap tördelője egy Sárosy Károly nevű nyomdász volt. Sárosy a szerkesztőnek címzett levelek, majd tárcanovellaszerű írások formájában közölni kezdett a lapban egy *öreg székely* aláírással. Olyan írások voltak ezek, melyek iskoláskorára, katonakorára, Budapesten töltött kezdő nyomdász éveire vonatkoztak, vagy valamely a világban történt esemény kapcsán fogalmazódtak meg benne. Idővel e kis írásokból egy kötetnyi gyűjt össze, így 1928-ban napvilágot láthatott *Öreg székely levelei. Tárcák* címen a Tompa Lászlónak ajánlott kötet.

Mivel Sárosy udvarhelyi lakos volt, emlékei, a vele történt események többsége a városhoz és környékéhez kapcsolódnak, a vidék életének aprócska részleteit örökítik meg.

Sárosy kötetéből, mely Róth András Lajos történész-könyvtáros jóvoltából teljességében olvasható a világhálón, közlünk egy rövidke részletet, mely 1924-ben íródott.

Egy 40 éves találkozóhoz

(Visszaemlékezés a régi 82-esekre)

A régi 82. császári és királyi gyalogezred négy zászlóalját Udvarhely és Csík vármegyéből sorozták. A káder Székelyudvarhelyen volt, itt szerelték fel az újoncokat. Október elseje tehát rendesen mozgalmos volt: a vidék csak úgy öntötte a városba a sok újoncot. Azonban innen három zászlóaljnyi újonc rendesen más állomásba ment, mert tudni kell, hogy itt helyben csak egy zászlóalj volt. Akkoriban felváltva Szeben, Trieszt, Bosznia, Brassó voltak azok a városok, melyek utcáin a 82-es bakák feszes tartással igyekeztek a különféle nemzetek leányai előtt tetszelegni. 82-es voltukra a legénység, de még a tisztek is rátartiak voltak. Színmagyar ezred lévén, a németül tudó legénységben nagy hiány

volt, s azt rendesen más ezredből kommandírozták a szükséges irodai szolgálatra. Most, hogy a 40 éves találkozó Székelykeresztúron az öreg bajtársak összejönnek, talán nem lesz érdektelen egy kis visszapillantást vetni a múltba, és megeleveníteni az egy emberöltővel ezelőtti katonaéletet. Ezen élet végeredményében nevelő hatással volt a legénység legnagyobb részére: a szolgálati idő letelte után hazakerülve, sokból községének értelmese, higgadt vezető embere lett. A fegyelmelés imponáló, a bajtársi élet kedves volt. A tisztek, altisztek legnagyobb részét tekintélynek örvendtek, s nem egy népszerűvé vált eset mutatja a keserves-víg katonaélet humorát, a művelődés iskolájába került székely legénység önkéntelen ötletességét. Sok nehézséget okozott a legénységnek a német, vagyis a hivatalos nyelv nem tudása. S ha jelentkezés alkalmával vagy kéréssel a legény kihallgatásra állott, ritka volt, hogy a német nyelv elferdítése derűtséget ne keltett volna a tisztek körében is.

Nagy derűtséget keltett az alábbi eset is, mely, hogy melyik magyar ezrednél történt, arra e sorok írója már nem bír visszaemlékezni, de hőse szintén németül nem tudó katona volt. József főherceg „inspicirungot” [inspicierung – szemle, ellenőrzés] tartott az Alföldön. Mikor a nagy vezérkarral a front előtt elhaladt, sok emberhez

